

Калдыбаева А.Т., Джумагулова Г.А.

**МУГАЛИМДЕРДИН КЕСИПТИК КОМПЕТЕНТТҮҮЛҮГҮНҮН
СТРУКТУРАСЫНЫН КОМПОНЕНТТЕРИ**

Калдыбаева А.Т., Джумагулова Г.А.

**КОМПОНЕНТЫ СТРУКТУРЫ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ
УЧИТЕЛЕЙ**

A.T. Kaldybaev, G.A. Djumagulova

COMPONENTS STRUCTURE OF PROFESSIONAL COMPETENCE OF TEACHERS

УДК: 37:378. 978

Болочок мугалимдердин кесиптик компетенттүүлүгү дегенде болочок мугалимдердин сапаттык, гностикалык, процессуалдык, коммуникативдик, инсандык, чыгармачылык жана рефлексивдүү компоненттерден көрүнгөн жана негизи инсандын багыт алуусу болуп саналган практикалык тажрыйбага интеграциялашкан кесиптик ишмердиктин субъектиси катары мүнөздөмөсүн түшүнөбүз.

Негизги сөздөр: компетенттүүлүк, жөндөмдүүлүк, мугалим, педагогикалык такт, педагогикалык гуманизм, толеранттуулук, адилеттүүлүк.

Под профессиональной компетентностью будущих учителей, мы понимаем характеристику профессиональной деятельности, интегрированную в практический опыт и являющейся основой направления личности, которую можно увидеть в качественном, гностическом, процессуальном, коммуникативном, личностном, творческом и рефлексивном компонентах.

Ключевые слова: компетентность, способность, учитель, педагогический такт, педагогический гуманизм, толерантность, справедливость.

Under professional competence of future teachers, we understand the characteristic of professional activity integrated into practical experience and the being basis of the direction of the personality which can be seen in qualitative, Gnostic, procedural, communicative, personal, creative and reflexive components.

Key words: competence, ability, teacher, pedagogical tact, pedagogical humanism tollerantnost, justice

Атайын кесиптик компетенттүүлүк тууралуу психологиялык-педагогикалык адабияттарды, анын ар кандай аспектилерин талдоону эске алуу менен бул түшүнүктү жогорку окуу жайындагы болочок мугалимдерди кесиптик даярдыгынын контекстинен кароого болот. Болочок мугалимдердин кесиптик компетенттүүлүгүнүн структурасынан биз жалпы кесиптик, атайын жана жалпы маданий билимдер аркылуу берилген студенттин ар тараптуу билимин бириктирген гностикалык компонентти бөлүп көрсөтөбүз.

Процессуалдык компонент болочок мугалимдердин ар түрдүү билгичтиктерин жана көндүмдөрүн синтездештирет.

Рефлексивдик компонент инсандык жетишкендиктердин регулятору, кесиптик өнүгүүнүн, студенттердин окуу жана кесиптик ишмердигин ылайыктуу өзүн-өзү баалоосуна мүмкүн болбогон педагогикалык чеберчиликтин жакшыруусунун козгогучу болуп саналат.

калык чеберчиликтин жакшыруусунун козгогучу болуп саналат.

Инсандык компонент педагогикалык багыт алуунун, педагогикалык жөндөмдүүлүктөрдүн жана болочок мугалимдин кесиптик маанилүү сапаттарынын калыптануу деңгээлин чагылдырат.

Чыгармачылык компонент чыгармачылык жөндөмдүүлүктүн жана билгичтиктердин, ой жүгүртүүнүн курчтугунун калыптанышын жана өнүгүшүн чагылдырат.

Коммуникативдик компонент педагогикалык өз ара мамиленин жана педагогикалык процесстин башка катышуучулар менен карым-катнашынын, педагогикалык карым-катнаштын ыкмаларына ээ болуунун натыйжалуулугунун деңгээлин мүнөздөйт.

Практикалык ишмердиктин тажрыйбасы компетенттүүлүктүн бардык компоненттеринин мазмунун бир бүтүндүккө интеграциялайт, болочок мугалимдердин инсандык багыт алуусу атайын кесиптик компетенттүүлүктүн негизи болуп саналат жана анын калыптанышынын натыйжалуулугун шарттайт.

Белгилеп кете турган нерсе, болочок мугалимдердин практикадагы кесиптик (реалдуу) компетенттүүлүгүнүн, анын калыптануу процессиндеги мазмундуу мүнөздөмөсүн өзүнчө башкаларга кошпой кароого болбойт, анткени алар интегративдүү, бирдиктүү мүнөзгө ээ жана кесиптик даярдыктын орток түшүмү болуп саналат. Кесиптик компетенттүүлүктүн өзүнчө компоненттерин дифференциялуу изилдөө үчүн алардын өзгөчөлүктөрүн теориялык талдоо жана анын жогорку окуу жайларынын педагогикалык процессиндеги калыптанышынын натыйжалуу педагогикалык шарттарын аныктоо зарыл.

Педагогикалык жөндөмдүүлүк – бул педагогикалык ишмердиктин талаптарына жооп берүүчү жана бул ишмердикке ээ болуунун ийгилигин камсыздоочу адамдын индивидуалдуу-психологиялык өзгөчөлүгү.

Негизги (базалык) педагогикалык жөндөмдүүлүккө булар кирет:

– *гностикалык жөндөмдүүлүк* – бул педагогикалык объектилерди, кубулуштарды жана процесстерди изилдөө (диагностика), үйрөнүү жөндөмдүүлүгү;

– *долбоорлоочу жөндөмдүүлүк* – педагогикалык ишмердиктин максатын жана милдеттерин аныктоо, белгилеп жазуу жөндөмдүүлүгү;

– *конструктивдүү жөндөмдүүлүк* – максат жана милдеттерге ылайык педагогикалык ишмердикти пландаштыруу жөндөмдүүлүгү;

– *уюштуруучулук жөндөмдүүлүк* – өзүнүн ишмердигин жана окуучулардын ишмердигин уюштуруу, жамаатты инсандын калыптануу куралы катары түзүү жөндөмдүүлүгү;

– *перцептивдик жөндөмдүүлүк* – вербалдык (сөз аркылуу) маалыматсыз педагогикалык таасир тийгизүүнүн объектисин же башка субъектти, башканы сезимдик кабыл алууларын түшүнүүгө мүмкүндүк берүүчү жөндөмдүүлүк;

– *суггестивдик жөндөмдүүлүк* – ынандыруу ыкмалары аркылуу инсанга эмоционалдык-эргтик таасир тийгизүү жөндөмдүүлүгү;

– *коммуникативдик жөндөмдүүлүк* – ар кандай курактагы балдардын тобу, жаштар жана чоңдор менен натыйжалуу карым-катнашка жөндөмдүүлүк;

– *кептик жөндөмдүүлүк* – оюн жана сезимдерин өзүнүн каалоосуна ылайыктуу бере билүү жөндөмдүүлүгү;

– *креативдүүлүк жөндөмдүүлүк* – чыгармачылыкка жөндөмдүүлүк;

– *академиялык жөндөмдүүлүк* – кесиптик өзүн өнүктүрүү жана өзүн-өзү жакшыртуу;

– *дидактикалык жөндөмдүүлүк* – окуу материалын окуучулар ийгиликтүү түшүнгөндөй максатта адаптациялоо жөндөмдүүлүгү.

Инсандын индивидуалдык-психологиялык өзгөчөлүктөрү болочок мугалимдин кесиптик компетенттүүлүгүнүн натыйжалуулугуна таасирин тийгизет. Буга биз болочок мугалимдердин нерв системасын (темперамент), психикалык процесстердин өнүгүү жана сапаттык өзгөчөлүктөрүнүн деңгээлин (кабыл алуу, көңүл буруу, эске тутуу, ой жүгүртүү, элестетүү ж.б.), болочок мугалимдердин индивидуалдык сапаттарын чагылдырууну жана кесиптик компетенттүүлүктүн калыптануу процессинде окуу көндүмдөрүнүн ийгиликтүү калыптанышына түздөн түз таасир тийгизүүнү киргизебиз; эмоционалдык-эргтик тармактын өзгөчөлүктөрү (экстраверттүүлүк же интраверттүүлүк, мүнөздүн эргтик сапаттары ж.б.). Мына ушунун бардыгы индивидуалдуулукту кооздоп конкреттүү мугалимдин иш ыкмаларынын тоналдуулугун жана өзгөчөлүгүн аныктайт.

Мугалимдин инсандык кесиптик маанилүү сапаттары билим, билгичтик жана жөндөмдөр менен бир катар жалпы педагогикалык ишмердиктин натыйжалуулугуна жана жыйынтыгына таасир тийгизет: бир тараптан окуучулар адегенде өздөрүнүн «физичка», «химичкасын» сүйүшөт же сүйүшпөйт, андан соң физика, химияны ж.б. башка тарабынан – окуучуларга оң мамиледен улам ал тургай татаал предметтер сүйүктүү болуп калышат.

Заманбап мугалим бир катар кесиптик сапаттарга ээ болушу керек, маселен: жалпы маданият, эрудиция, өзүнүн предметин терең билүү, катуу талапчыл, байкагыч, педагогикалык такт, мындан сырткары гностикалык, конструктивдик, уюштуруучулук жана коммуникативдик өзгөчөлүктөрү.

Мугалимдин жеке сапаттарынын ролу тууралуу мурунку педагогдор көп жазышкан: И. Арабаев, П.П. Блонский, А. Дистервег, Я.А. Коменский, Н.К. Крупская, А.С. Макаренко, И.Г. Песталоцци, А. Сатпаев, В.А. Сухомлинский, Т. Тажибаев, Л.Н. Толстой, К.Д. Ушинский, С.Т. Шацкий жана башка көптөгөндөр. Окумуштуу Б. Кенжебеков: “Тарбиячынын негизги белгилери жана анын чеберчилиги болуп максатка умтулуучулук, жалпы жана педагогикалык маданиятынын бийиктиги, акылы, мээримдүү жүрөгү, педагогикалык таланты, тынымсыз изденүүгө даярдыгы жана ак дилдүүлүгү саналат”, – дейт [1].

А.В. Луначарский педагогдогу ар кандай моралдык майыптык, ар кандай мүнөздүн майыптыгы өсүп келе жаткан муунду ууландыруучу уу болуп саналат деп белгилеген. Жакшы мугалим – бул баарынан мурда сезимдерди бөлүшө билген, абийирдүү жана чынчыл, балдарды сыйлай билген, аларга кылдат мамиле жасаган гумандуу адам.

В.Г. Белинскийге төмөнкүдөй сөздөр таандык: «Тарбиялоонун максаты – адамгерчилик, тарбиялоонун каражаты – сүйүү» [2].

Инсандын кесиптик маанилүү сапаты – бул кесиптик ишмердикти ийгиликтүү аткарууга мүмкүнчүлүк түзүүчү туруктуу инсандык сапаттардын системасы.

Мугалимдин кесиптик маанилүү сапаттарынын ичинен «адам-адам» системасындагы кесиптердин тармагындагы ишмердиктин натыйжалуулугуна ээ болгон жалпы сапаттарды бөлүп алууга болот, спецификалык, мугалимдин кесиби менен байланышкан. Ушул өңдүү спецификалык сапаттарга балдарга болгон сүйүү, гумандуулук, педагогикалык гуманизм, толеранттуулук, адилеттүүлүк; педагогикалык такт; педагогикалык оптимизмди киргизүүгө болот.

Педагогикалык гуманизм жана балдарды сүйүү. Балдарды сүйүү алар кандай болсо ошондой кабыл алуудан, аларга оң мамиле жасоодон көрүнөт. Окуучулар мугалимдердин аларды сүйүшөөрүн жана алардын жоруктарына карабастан кабыл алыша тургандыгын билиши керек. Мына ошондо гана алар өздөрүнө ишенип, позитивдүү өнүгүүгө жөндөмдүү болушат, тескерисинче окуучулар өздөрүн өздөрү кабыл албаса, негативдүү багытта калыптануу жүрөт.

Улуу орус жазуучусу жана агартуучусу Л.Н. Толстой педагогикалык кесиптен баарына мурда балдарга болгон сүйүүдөн көрүнгөн гуманистик башталышты көргөн. «Эгер мугалим болгону ишин гана сүйсө, – деп жазат Л.Н. Толстой, – ал жакшы мугалим болот. Эгер мугалим окуучуну гана атасындай, энесиндей сүйсө, анда ал мугалим ишине да, балдарга да сүйүүсү жок, бирок бардык китепти окуп чыккан мугалимден мыкты. Эгер мугалим ишине да, балдарга болгон сүйүүсүн бириктирсе, ал – чыныгы мугалим» [3].

Гумандуулук – адамгерчилик, адамга болгон сүйүү, адамдын наркын сыйлоо деп түшүнүлөт. Адамга гумандуу мамиле, аталган учурда окуучуга, анын оң сапаттарын гана кабыл алуу жана баалоо

дегенди эле билдирбестен, ал кандай болсо, ошондой инсанды комплекстүү кабыл алуу. Бул мааниде мугалимдин окуучуларга гумандуу мамилеси окуучунун өзүнө болгон ишенимин бекемдөөгө, анын чыгармачылык өнүгүүсүнө жана өзүн-өзү жакшыртуусуна, окуучулардын инсандык өнүгүүсүнө квалификациялуу педагогикалык жардам көрсөтүүгө аракеттенүү жана билүүгө багытталган. Педагогикалык гуманизм адамдарга кызыкчылыкты көздөбөстөн пайда алып келүү, балдардын рухий жана физикалык жактан чың өсүшүнө жардамдашуудан көрүнөт.

Толеранттуулук инсандын сапаты катары маданияттын жогорку, базалык баалуулуктарына тиешелүү. Бул турмуш жана фактылардын маанилик бирдиктеринин курамына кирет, өзүнүн маанилүүлүгү менен толеранттуу маданияттын турмуштук практикасынан келип чыккан жана процесстин катышуучуларынын толеранттуу мамилелеринин субъектүү тажрыйбасына негизделген билим берүү процессинин моделин түзүүнү камтыйт.

Англис тилинде толеранттуулук «инсанды жана нерсени каршылыксыз кабыл алууга даярдык жана жөндөмдүүлүк» дегенди билдирет; француз тилинде – «башканын эркиндигин, анын ойлоону, жүрүм-турум образын, саясий жана диний көз караштарын сыйлоо»; кытай тилинде толеранттуу болуу «башкаларга мамиле жасоодо кең пейилдүүлүктү көрсөтүү, мүмкүндүк берүүнү көрсөтүү» дегенди түшүндүрөт; араб тилинде – «кечирүү, жумшактык, кек сактабоочулук, боорукердик, бакубаттуулук, чыдамдуулук, башкаларга жакындык»; перс тилинде – «чыдамдуулук, көтөрүмдүүлүк, кайратуу колдонууга даярдык».

Тарбиялоо таасир этүү эмес, өз ара аракеттешүү процесси катары толеранттуулук менен айкалышат – чыдамдуулук жана сабырдуулук менен, бирок туш келген нерселер менен эмес, ой жүгүртүү жана өнүгүүгө азык боло тургандар менен. Бул башкаларга зыян тийгизбеген, башканын эске алган жүрүм-турум жана көңүл буруу ыкмалары менен окутуу.

Тарбиялоо процессинин негизинде башканын жүрүм-турумуна, жоруктарына карата аң-сезимдүү, өз эрки менен тандалган мамиле тууралуу идея жатат, б.а. – толеранттуулук. Мындай учурда толеранттуулук күчтүүрөөк, тажрыйбалуураактын (тарбиячы, педагог, мугалим, же жөн гана улуу адам) алсызыраак, тажрыйбасы жогураакка (тарбиялануучу, окуучу, бала) чыдамдуулугун көрсөтөт, мында өзүнүн жүрүм-турумун башкара билүү жана тарбиялануучуну «үлгү» же «өзүнүн жүрүм-турумун үлгүсүнүн» жардамы менен окутууну камтыйт. Толеранттуулук көп аспектилүү түшүнүк жана инсандын позициясынан, баалуулуктарынан да, тарбиялоо, өнүгүүнүн көз карашынан да каралууга болот.

Ийгиликтүү тарбиялоонун принциптерин, ченемдерин жана эрежелерин ачып берүү менен В. Лизинский башка адамдарга сабырдуу, урматтоочулук мамилени, ар бир адамдын жаңылууга укугун моюнга алуу жана коом кабыл алган мыйзамдардын алкагындагы индивидуалдуу жүрүм-

турумду билдирген толеранттуулук принцибин бөлүп көрсөтөт. Толеранттуулуктун маданияты жана философиясы ар бир адамдын өз көз карашына, принциптерине, болуп жаткан нерсеге мамилесине, өзүнүн улуттук жана диний көз карашына, маданиятка, модага, адамдарга, курчап турган дүйнөгө өзүнүн мамилесине ээ болуусуна негизделет.

Педагогикалык толеранттуулук айрым бир негизги принциптерди сактоону талап кылат: мектептин бардык кызматкерлери жана ата-энелер балдар менен болгон карым-катнашта ак дилдүүлүктү, сабырдуулукту, окуучуларга сыйлоо менен мамилени көрсөтүүгө тийиш; педагогдор окуучуларга бардыгына бирдей, кемсинтпей, бирин жогору көтөрбөстөн мамиле жасоого тийиш; баалар мугалимдин колундагы «камчы менен бал токтооч» түрүндө эмес, баланын өнүгүүсүнө өбөлгө болуп, билим жана билгичтиктерди алууга түрткү бериши керек; окутуу процессинин жүрүшүндө жүрүм-турум ченемдери жана эрежелери, адамдарга жана турмушка мамиле калыптанган түшүмдүү, позитивдүү карым-катнашсыз мүмкүн эмес.

Педагогикалык адилеттүүлүк. Байыркылар айтышкан: катуу болгон жакшы, ак дилдүүлүк – андан да жакшы, бирок баарынан жакшы адилет болуу. Педагогикалык адилеттүүлүк – бул педагогикалык ишмердиктеги адамгерчиликтин өз ара мамилеринин тиешелүү тартибин көрсөткөн моралдык аң-сезимди билдирген түшүнүк. Бул жакшылык менен жамандыкты бөлүштүрүү көз карашын алгандагы педагогикалык кубулуштарды мүнөздөгөн мамиле. Тактап айтканда, «педагогикалык адилеттүүлүк» түшүнүгү педагогикалык процесстин бардык катышуучуларынын наркы менен баарынан мурда «мугалим – окуучу», системасындагы алардын укуктары менен милдеттеринин ортосундагы мамилени камтыйт. Педагогикалык адилеттүүлүк мугалимдин объективдүүлүгүн, анын адеп-ахлактык тарбиялуулугун өлчөй турган өзгөчө бир чен-өлчөм. В.А. Сухомлинский: «Адилеттүүлүк – бул баланын тарбиячыга болгон ишеними. Бирок индивидуалдуулуктан, жеке кызыкчылыктардан, сезимдердин учкунунан сырткары кандайдыр бир абстракттуу адилеттүүлүк жок. Адилеттүү болуш үчүн ар бир баланын жан дүйнөсүн майдасына чейин кылдат билүү керек», – деп жазган [4].

Педагогикалык такт – ой менен аракет дал келишкен мугалимдин ишмердигиндеги педагогикалык моралды реализациялоо формасы. Такт жоруктун бардык объективдүү натыйжаларын алдын ала көрө билүүнү жана аны субъективдүү кабыл алууну, жогорку гумандуулукту, адамга кылдат жана камкор мамилени, ар кандай кырдаалдардагы ак дилдүү мамилелерди калыпка салуунун мыкты каражатын камтыган адеп-ахлактык жүрүм-турумдун көрүнүшү болуп саналат.

Дайыма педагогикалык этикага берилген жана так болуш үчүн мугалим өзүнүн жүрүм-турумдарына болгон бир катар талаптарга милдеттүү: педагогикалык этиканын кайсы бир талабы бузула турган кырдаалды баалай билүү, албетте, бул учурда

мугалимдин кылдат жүрүм-туруму зарыл болот; адеп-ахлактык карама-каршылыктардын себептери тууралуу максимум маалыматка ээ болуу, ал эми жорукту тандоодо маалыматтын толук эместигине жана так эместиги; окуучунун субъективдүү өзгөчөлүгүн жана карама-каршылыктар болуп өтүүчү объективдүү шарттарды эске ала билүү; кырдаалды ондоо кимге байланыштуу, окуучунун колуна келеби, мугалим жардам бере алабы; жоруктар болуп өтүүчү шартты эске ала билүү; окуучулардын жамаатына жана жеке бир окуучуга педагогикалык таасир этүүнү пайда кылган күтүлүүчү эффекти эске ала билүү.

Педагогикалык такт – окуучулар мугалимдин ак дилдүүлүгүн, кылдаттыгын жана боорукердигине ишенишкен мугалимдин жүрүм-турумунун өзүнчө бир стили. Педагогикалык такт окуучуну урматтоо менен бирге ага коюлуучу талапты; ишмердиктин бардык түрүндөгү окуучулардын өз алдынча луулугунун өнүгүшүн жана алардын ишине бекем педагогикалык жетекчиликти; окуучунун психикалык абалына көңүл буруу; ага болгон талаптардын акылга сыйымдуулугу жана ырааттуулугу; окуучулардын ой жүгүртүү жана эркинин жигердүүлүгүнүн өнүгүшү; алардын окууларына ойлонулган жардам, аларга кам көрүү жана кайрымдуулугу; мугалимдин окуучулар менен иштеген учурда өжөрлүгү жана педагогикалык натыйжалуулукту эске алуу менен тарбиялык таасир этүүнүн ар түрдүү ыкмаларын колдонуу; окуучуларга ишенүү жана алардын окуусун системалуу текшерүү.

Чыныгы педагогикалык багыттуулуктун негизги мотиви болуп, *педагогикалык ишмердиктин*

мазмунуна кызыгуу эсептелет. Н.В. Кузьминанын маалыматтары боюнча так ушул мотив педагогикалык жогорку окуу жайлардын студенттеринин 85%ына мүнөздүү. «Педагогикалык багыттуулуктун жогорку деңгээли катары өзүнүн өнүгүүсүндө тандаган ишмердигинин керектөөсүнө дал келүүчү шык кирет. Өнүгүүнүн бул эң жогорку тепкичи – шык. Педагог өзүн мектепсиз, өзүнүн окуучуларынын жашоосу жана ишмердигисиз элестете албайт» [5].

Окумуштуу-педагогдор келечектеги адисте мына ушундай инсандын багыт алуусу ишмердиктин натыйжалуу сапаты үчүн негизги, педагогикалык чеберчиликке жетүүнүн, деңгээлди жогорулатуунун, кесиптик-педагогикалык компетентүүлүктүн ийгиликтүү калыптанышына өбөлгө болгон маанилүү шарттын болушу деп эсептешет. Биз айтылган бул пикирге кошулуу менен бирге инсандын багыт алуусу болочок мугалимдин кесиптик компетентүүлүгүнүн негизи деп эсептейбиз.

Колдонулган адабияттар:

1. Кенжебеков Б. Сущность и структура профессиональной компетентности специалиста // Высшая школа Казахстана. – 2002. – №2. – С. 81-84.
2. Белинский В.Г. Полное собрание сочинений. В 13 т. – М., 1953. – Т. 12. – 262 с.
3. Толстой Л.Н. Педагогические сочинения. – М.: Педагогика, 1989. – 543 с.
4. Сухомлинский В.А. Мугалимге жүз насаат. – Фрунзе: Мектеп, 1983. – 110 б.
5. Кузьмина Н.В. Профессионализм личности преподавателя и мастера производственного обучения. – М.: Высшая школа, 1990. – 119 с.

Рецензент: д.филол.н., профессор Мусаев С.